

ПОСЕРЕДНИЦТВО В УРЕГУЛЮВАННІ ПРАВОВИХ СУПЕРЕЧОК: ДОСВІД США

Із культур народів світу ще й дотепер у вжитку крилаті вирази, як-то "поганий мир краще хорошої сварки". Здавна вважалося, що в суді людина перебуває в руці Божій, як у відкритому морі, тобто трапитися там може все. Тому примирення й мирова – це засоби, що перейшли нам разом з мудрістю предків, які не можна залишити без уваги в їх сучасному втіленні.

Проблема ефективного і швидкого вирішення конфліктів завжди гостро стояла перед системою державного правосуддя. З упевненістю можна сказати, що сьогодні вона набуває все більшої актуальності у зв'язку з розвитком у низкі країн альтернативних методів урегулювання спорів – посередництва (медіації), консиліації (процедура примирення), а також інших, пов'язаних з ними. Питання примирення порушували у своїх дослідженнях такі вчені-правники, як Х.Д. Алікперов, Л.О. Воскобитова, Є.В. Давидова, О.Г. Кібальник, І.Г. Соломоненко, Е.В. Жидков, Р.Р. Максудов, М.Г. Флямер, Г.К. Герасенкова, Є.А. Симонова, О.В. Усс [Див.: 1-4; 6; 7; 9].

У Сполучених Штатах Америки медіація як метод конструктивного врегулювання конфліктів використовується з 60-х років минулого століття. Безпосередньою її моделлю послужили застосовувані ще квакерами та єврейськими громадами способи втручання в різного роду конфлікти – суперечки про спадкування, власність або питання сімейного права, які, у свою чергу, брали початок у давньоєврейських традиціях. У 1982 р. у США налічувалося понад 300 осіб та організацій, що займалися медіацією при улагоджуванні сімейних конфліктів. Поява цього методу виявилася своєчасною особливо для застосування його у справах про розірвання шлюбу, число яких збільшилося у другій половині ХХ ст. Ці процеси породили новий тривожний суспільний феномен: становище дітей після розлучення батьків. Почалися пошуки засобів допомоги, полегшення болісного процесу розставання й роз'їзду. Важливо було дати можливість дітям після розірвання шлюбу батьками зберегти контакт з ними обома. У цій сфері використання медіації, що стала вже класичною до сьогоднішнього дня напрацьований значний досвід. Метод, однак, добре зарекомендував себе і в інших життєвих ситуаціях: у школах між учнями, при виникненні конфліктів

між сусідами, у випадках поділу майна, в питаннях екології, економіки чи політики. Згодом медіація увійшла в широкі сфери професійної діяльності – приватну практику, судочинство й позасудовий розгляд, бізнес та управління, переговори щодо укладення договорів [6, с. 19].

Злочинність нині становить одну з найсерйозніших соціальних проблем. Спроби її розв'язання періодично викликають до життя виникнення нових кримінологічних підходів, що істотно розрізняються між собою з точки зору їхнього ідеологічного забарвлення і практичного змісту. Так, якщо в 60-ті роки надії на стримування злочинності пов'язувалися з посиленням спеціально попереджувальних функцій кримінально-правового механізму за рахунок наповнення його різного роду ресоціалізуючими заходами (соціально-терапевтичними, медичними та ін.), то в даний час все більшу популярність у США і в країнах Західної Європи одержує рух аболиціонізму. Його прихильники виходять з того, що кримінальне покарання (насамперед позбавлення волі) дає скоріше деструктивні, аніж позитивні соціальні результати, і тому його належить замінити іншими засобами підтримки громадського порядку [8, с. 6].

У рамках названого руху, що поєднує досить різнорідні течії, широкого практичного втілення одержують концепції примирення злочинця з потерпілим, які розглядаються як найбільш прийнятні альтернативи кримінальному покаранню [8, с. 6]. Джерела цієї ідеї сягають робіт відомого норвезького кримінолога Нільса Крісті, який спробував розробити практичну стратегію некарального реагування на поведінку, що відхиляється від норми. Вихідна посилка його концепції базується на тому, що покарання, будучи свого роду "ударом у відповідь" з боку держави, фактично не вирішує соціального конфлікту, що виник, а іноді навіть стимулює його ескалацію. Дійсно, регулюючий механізм повинен не орієнтуватися на методи погроз і заподіяння страждань як засоби стримування, а сприяти насамперед усуненню протиріч на рівні конкретних міжособистісних відносин і забезпечувати тим самим реальне примирення злочинця із суспільством [5, с. 7].

Практична діяльність у зазначеному напрямку істотно розрізняється залежно від її конкретних завдань і стадії реалізації. Найбільш послідовною формою впровадження компенсаційно-примирливого підходу є програми медіації, проведені в США, Канаді, а також у низці західноєвропейських держав. Їх суть полягає в неінституційному посередництві між злочинцем і потерпілим з метою запобігання подальшого розвитку конфлікту, викликаного злочином. Керуючий вплив у цих програмах будується на принципово інших вихідних положеннях, аніж застосування покарань [9, с.

21].

Сутність правопорушення розглядається як зазіхання на соціальні норми, що захищаються державою. При цьому роль активної сторони тут виконують правоохоронні органи, а функції безпосередніх учасників події (злочинця й потерпілого) є другорядними. У перебігу такого розгляду основна увага приділяється встановленню персональної вини злочинця в подіях минулого. Застосовувані заходи становлять собою додаткові тяготи штрафного характеру, які з точки зору змісту можуть і не мати нічого спільного з видом шкоди, заподіяної винним.

Посередницький підхід трактує злочин як міжособистісне протиріччя, яке заінтересовані особи вирішують самостійно при опосередкованому сприянні третьої сторони. Основним предметом обговорення тут є не діяння й вина, а конкретні шляхи усунення негативних наслідків, викликаних злочином. Виконання відновно-компенсаційних обов'язків служить тут головним і, по суті, єдиним засобом об'єктивування відповідальності [9, с. 25, 26].

Що становить собою організаційна сторона посередницьких проектів? Їхня більша частина реалізується органами, що не мають прямого відношення до кримінальної юстиції: управлінням громад, уніципалітетами, релігійними об'єднаннями, різного роду філантропічними товариствам та іншими установами, які за родом своєї діяльності беруть участь у розв'язанні соціальних проблем у місті або конкретній місцевості. Співробітники, зайняті у відповідних проектах, одержують у поліції або в прокуратурі адреси злочинця й потерпілого, вступають з ними в контакт особисто або по телефону і пропонують провести спільну зустріч, пояснюючи її мету й переваги. Під час такої зустрічі, що проходить у неформальній обстановці і, як правило, при досить кваліфікованому психолого-педагогічному контролі, сторони викладають свої думки про причини події, що трапилась, та про її наслідки і пропонують варіанти вирішення проблем, що виникли у зв'язку з учиненням злочину. При успішному результаті зустрічі посередництво завершується укладенням свого роду договору, що може містити найрізноманітніші пункти, починаючи від процедури вибачення або зобов'язання в майбутньому втримуватися від подібних учинків і закінчуючи символічним або повним відшкодуванням заподіяної шкоди. Юридичного значення багато з цих положень можуть і не мати [5, с. 5-7].

Описи наявного досвіду свідчать, що такого роду акції дають суттєвий позитивний ефект – вони призводять до ліквідації упередженості, прагнення до помсти та інших негативних емоційно-психологічних станів, що часто робить зайвим кримінально-правове втручання під кутом зору його спеціально попереджувальних завдань [9, с. 28].

Юридичною базою використання примирення як альтернативи кримінальному покаранню служать різні винятки з принципу неминучості останнього, які є практично в кожній правовій системі. Кримінальне й кримінально-процесуальне законодавство США, що характеризується суттєвою часткою прагматизму, містить найбільш широкі можливості припинення провадження у справі у випадках, якщо це рішення не суперечить суспільним інтересам.

При вирішенні питання про порушення кримінального переслідування прокурор, як правило, керується двома моментами: по-перше, наявністю або перспективами одержання доказової бази, достатньої для засудження обвинуваченого; по-друге, доцільністю кримінального переслідування, що відповідає інтересам округу, який представляє прокурор, з урахуванням ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину й особи, яка його вчинила. Відмова в порушенні кримінального переслідування може бути обґрунтована також посиленням на його недоцільність у зв'язку з незрівнянністю шкоди, заподіяної суспільним інтересам, і матеріальних витрат, що вимагаються для здійснення такого переслідування. При цьому прокуророві надається юридична можливість припинити розпочате кримінальне переслідування на будь-якому етапі кримінального процесу. Дискреційні повноваження прокурора регламентовані процесуальними нормами, що містяться у федеральних статутах і статутах штатів, а також у судових прецедентах. У випадку незгоди з рішенням прокурора не порушувати кримінальне переслідування потерпілий має право оскаржити останнє в суді.

Ні законодавство, ні рішення Верховного Суду США не містять такого правила. Воно встановлено у прецедентах, створених судами різних штатів, тому в кожному з них відповідні прецеденти мають свої особливості. Однак у більшості з них простежується загальна ідея, що суд вправі оцінювати особливості рішення прокурора про відмову в порушенні кримінального переслідування лише в тому випадку, коли це мотивовано відсутністю перспектив одержання достатніх обвинувальних доказів або стало результатом надмірного зловживання дискреційним правом. Якщо ж такого надмірного зловживання не спостерігається то, згідно з нормами прецедентного права у кримінально-процесуальну політику, яку провадить прокурор, суд втручатися не повинен, щоб не порушувати принцип поділу влади. Таким чином, принцип законності (якщо доказів достатньо, справа має спрямовуватися в суд) на практиці обмежується принципом доцільності [9, с. 28].

Про поступовий поворот юстиції вбік альтернатив компенсаційного типу свідчить більш частіше використання судами реституції як засобу

кримінально-правового впливу. У даний час реституція застосовується як складова частина кримінальної відповідальності неповнолітніх практично всіма судами США [4, с. 5].

У зарубіжній літературі, присвяченій компенсаційно-примирливим формам реагування на злочини, можна зустріти найрізноманітніші оцінки цього кримінально-політичного руху, починаючи від різко критичних і закінчуючи захопленими, які розглядають його як конкретний приклад, що демонструє можливість докорінного перетворення кримінального права в напрямку переходу від репресивних методів до неінституціональної взаємодії діалогічного типу. Вбачається, однак, що крайні судження в характеристиці цього підходу не мають достатніх підстав. Багато практичних починань, поєднані в його рамках, мають гуманістичну природу й унаслідок цього викликають певну симпатію. У той же час було б явним перебільшенням вважати компенсаційно-примирливу концепцію реальним шляхом, ідучи яким суспільство зможе скасувати кримінальне покарання [2, с. 203].

Уразливість розглянутої стратегії соціального контролю полягає в тому, що її інструментарій не пристосований для реагування на тяжкі злочини. Не можна не враховувати й того, що навіть стосовно злочинів невеликої суспільної небезпеки успіху неінституціональних примирливих зусиль у чималому ступені сприяє і кримінально-правовий механізм. Те, що він може бути приведений у дію, нерідко впливає на правопорушника й виступає основною силою, що стимулює його до досягнення примирення на неформальній підставі.

Цей процес можна оцінити скоріше як спробу розвантажити й раціоналізувати кримінально-правовий механізм з метою посилення його потенціалу в ключових, найбільш важливих зонах соціального контролю [2, с. 204].

Список літератури: 1. Аликперов Х.Д. Освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим // Законность. – 1999. – № 6. – С. 11-18. 2. Воскобитова Л.А. Правовое регулирование процедуры примирения в уголовном судопроизводстве // Государство и право на рубеже веков. Криминология. Уголовное право. Судебное право. – М., 2001. – С. 203-205. 3. Давыдова Е.В., Кибальник А.Г., Соломоненко И.Г. Примирение с потерпевшим в уголовном праве. Ставрополь: Право, 2002. – 86 с. 4. Жидков Э.В. Примирение сторон как средство разрешения социального конфликта в обществе // Рос. судья. – 2003. – № 9. – С. 3-7. 5. Зер Х. Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание. – М.: Центр «Судебно-правовая реформа», 1998. – 224 с. 6. Максудов Р.Р., Флямер М.Г.,

Грасенкова А.К. Институт примирения в уголовном процессе: необходимость и условия развития // Правозащитник. – 2000. – № 2. – С. 18-23. **7.** *Симонова Е.А.* Примирение с потерпевшим в уголовном праве России. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2002. – 18 с. **8.** *Томин В., Сверчков В.* Соотношение уголовного материального и процессуального законодательств // Законность. – 2002. – № 5. – С. 6-8. **9.** *Усс А.В.* Примирение вместо наказания (как течение в правоприменительной практике) // Правоведение. – 1990. – № 6. – С. 20-29.

Надійшла до редакції 01.11.2006 р.